

A JOGBÖLCSELET SORSA.

— Utóhangok. —

A földi gondviselés nem feledkezett meg a jogbölcseletről sem. A másodéves joghallgatók nyugodtabban lélegzenek föl. Kivált, a kik az államvizsgák üdvös ösvényére óhajtanak lépni. Azoknak elég a hallgatás in effigie. Nekik mit sem kell tudniok a jogélet törvényeiről. Nekik egyre megy, hogy a társadalmi alakulatok és intézmények miféle okoknak köszönik létüket. Elég az reájuk nézve, hogy vannak. Ez a legmesszevágóbb indokolás. A katonai szolgálati szabályzat is jórészt jogintézményeket és jogtételeket foglal magában s végigolvasva czikkeit, a jogász egész más világot *lát* bennük, mint a szolgálatvezető őrmester, a kinek kvalifikációja tudvalevőleg szintén nem a jogbölcseletből letett vizsgák sikerétől függ. A mint ezután a jogélet terén is lehet majd működni az úgynevezett gyakorlati embernek talán (ad normam fogtechnikus) jogtechnikusnak, a nélkül, hogy tudomást vegyen a jogélet törvényeiről.

Sokat lehetne e dolognak kiáltó visszasságairól írni. Szinte kínálkoznak tollhegyre a kikerülheti énül bekövetkező ferdeségek: a jogtechnikusok múlhatatlan betűmagyarázatai. A kik nem tudják, hogy a tárgyi jog mint szabály, feltétele az emberi társas együttlétnek. Ez hozza létre. Ennek változásával szakadatlanul változást szenved. Gyakran a tudatos jogalkotást félre tolja s szuppleálja a szokásjog. A társadalmi míveltségi, gazdasági átalakulás elemi erővel átalakítja a jogot, mint az öntöző csatornahálózat létesítése a vidék flóráját.

A jogtechnikus előtt mindez terra incognita. Ő nem ismer más interpretacionális szabályt, mint a mit az iskolakönyvek általános része tanít. Azt a bizonyos őrmesteri magyarázatot a Befehl-ről.

Úgy önmagában érthetetlen volna, hogy miért kellett Magyarországon a jogbölcseletet visszaszorítani. Semmiféle tere

nincs jogéletünknek, a hol arról kellene vagy lehetne panaszkodni, hogy a túlságos filozófia a gyakorlat embereit is alkalmatlanná tette volna a törvénykezésre. Legnagyobb rosszakaróik se vádolhatják azzal gyakorlati jogászaikat, hogy talán saját tudatos filozófiai meggyőződésüknek engedtek volna teret a pozitív jog rovására.

Messzebb kell tehát visszamennünk, hogy e fatális rendeletnek, mely maga is a pozitív jog egy szilánkjára, forrásait felkeressük.

Ha visszaemlékezünk, hogy a tavasz folyamán a tudományos kérdésekkel szemben rendesen közömbös, erre nem is hivatott napisajtó, s rá a — mondjuk — jóakarátú semlegesítést tanúsító parlament is figyelmére méltatta a jogbölcseletet, úgy gondoljuk, hogy megtaláljuk az Ariadne-fonalat, a mely rámutat, hogy e rendelet gyökerei hova nyúlnak vissza.

Sajnos, feltétlenné válik ebbéli meggyőződésünk, ha végig olvasván a rendeletet látjuk, hogy a kiküszöbölendő jogbölcseletnek mily súlyt fektet a történelmi részére. Miért? Mert a történelmi részt nem tekinti a jogélet felett uralkodó törvények tudományának, hanem a descriptiv-szakok egyikének, a mely rideg szárazsággal előadja a jogfilozófiai elméleteket. Elmondja, hogy miről mit tanított Grotius, Wolff, Thomasius, Spinoza, Leibnitz, Locke, Hobbes, Rousseau, Voltaire, Diderot, Kant, Fichte, Hegel, Schopenhauer és így tovább, hogy Aristotelesről s az ó-világról ne is tegyünk említést s így talán eljut Spencerig, a szocialistákról természetesen nem beszél. Mindezt előadja a tanári pedanteria autoritatív, kétséget nem tűrő tenorjában, magyarázat, kritika és összevetés nélkül. Ebből ugyan nem tanulja meg — legfeljebb a kiben isteni szikra kel életre — a jogélet törvényeit. De a gyakorlati jogászok tömege legalább nem is fog töprenkedni a jelen intézményei felett, nem fogja keresni forrásaikat a társadalmi, gazdasági, közmívelődési, vallási és politikai viszonyokban, hanem elfogadja úgy, a mint vannak. Ez a legtökéletesebb filozófia. Legalább Tompa Mihály úgy mondotta: »a kiknek mindég és minden jól van, azok a bölcsek és bolondok«.

Bármily erősen küzdünk magunkban az ellen az elemi erővel újból, meg újból felszínre törekvő meggyőződés ellen, hogy a jogbölcseletre kiadott rendelet ide tendált, nem tudunk másként forrást találni számára, szemelött tartva természetesen ez év tavaszának eseményeit: a jogbölcselet és tanára Pikler

Gyula ellen a sajtóban, a tanteremben és a parlamentben történt támadásokat, a melyekre a kormány — sajnálattal kell konstatálnunk — ezzel a rendelettel tette rá az elismerés koszorúját. Ha tehát e rendeletnek motívumaiba akarunk bepillantani, vissza kell térnünk arra a mozgalomra, a melyet a jogbölcsélet ellen támasztottak. Ez meg fog magyarázni mindent. Meg fogja világítani, hogy honnan eredt a mozgalom, mi hozta létre s mi a jelentősége.

Mutatis mutandis de te fabula narratur — mondhatjuk azután a rendeletre.

Kettős szempontból érdeklik e lapok olvasóit a Pikler Gyula elleni támadások. Elsősorban azért, mert a sociologia tudományos tételeit iktatta — kellő hivatottsággal, vagy a nélkül — egyik-másik napilap, avagy országos képviselő a kipróbált hazafiság indexére. Másodsorban azért, mert maguk e támadások nem ignorálható jelenségei a mai magyar társadalomnak, a melyben élünk s a melynek tagjai vagyunk. Jóllehet, csupán a társadalmat figyeljük meg, a mikor az ilyszerű jelenségeket regisztráljuk, de a dolog speciális természeténél fogva nehéz lesz kikerülnünk, hogy keresztül-kasul ne legyen szöve mondani valónk az aktuális politika motívumaival.

Magukat a felmerült ellenvetéseket nem kell és nem is lehet a komoly tudomány álláspontjából bírálni el; hiszen ezt maguk sem ambicionálják, mert nem a tudományos felfogását kifogásolták Pikler Gyulának. Nem tudományos tételeket állítottak tételeivel szembe, hogy azokat bizonyítsák, ezeket pedig lerontsák, hanem egészen más vidékről eredt a támadás. Csak a vezérmotívum intenciójára kell figyelni, mely újra meg újra kihallatszik a szemmel láthatólag mondva csinált zűrzavaros lármában.

Ez a vezérmotívum azután csalhatatlanul megmutatja a kútfőt, a honnét a disszonáns közbeszólások erednek.

Nem filozófiai elvek harca ez, nem subjectiv és objectiv rationalismus tantételeit vetik itt össze komoly szaktudósok, nem a fényre vonatkozó emissionális theoria lép itt küzdelemre a rezgési elmélettel. Tehát nem is arról van itt szó, hogy napilapok szerkesztőségeinek filozófusaival szemben próbálkozzunk meg az evolutio tanát kifejteni s a félreértett tételeket megmagyarázni. Nem is arról van szó tehát, hogy az empirikus megfigyelésen alapuló inductioval kiépített tételeket összevetve más analog természeti jelenségekkel nyomról-nyomra

vezessük a társadalmi életnek jelenleg előttünk kibontakozó törvényeit.

A támadás nem onnét ered, hogy egyik napilap filozófiai munkatársa elolvasván Pikler Gyula műveit, vagy végig hallgatván néhány előadását és az általa hirdetett tételeket saját bölcséleti meggyőződésével ellentétben látván, a tudományos vitatkozás módján vetette volna ezekre fel a vitakérdést.

Nem, hanem a laikus újságolvasó publicum jórészben világos öntudatra sem kelt érzelmeire appellálva kezdette hirdetni egyik napilap, hogy a budapesti Pázmány Péter alapította királyi magyar tudományegyetem egyik tanára nyilvános előadáson megtagad istent, királyt és hazát.

Azóta be van igazolva, hogy ez nem történt meg. Természetesen más kérdés, hogy nem az volt-e a baj, hogy az istenség, a királyi hatalom, s a haza fogalma egyáltalán szóba került mint tudományos fejtegetés tárgya nyilvános egyetemi előadáson s vajjon ezeknek szabad szemmel való vizsgálása már magában véve nem *crimen laesae majestatis-e*?

Az elhangzott támadásokból kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy e fogalmaknak tudományos modorban való tárgyalását már perhorreskálják — szerencsére kényszerítő hatalom nélkül — bizonyos rég elhantoltnak hitt törekvések. Vérrokon intenciók azokkal, melyek másutt a tudomány csődjét hirdetik. Gátjául szegülnek a tudományos vizsgálódásnak épen úgy, mint a mikor az orvosoknak mindenféle álutakon kellett emberi hullát szerezni tudományos vizsgálódásaikhoz, mert az élettelen emberi hullát is óvta az ősi kultusz öntudatlan *autrocton* emléke.

E törekvések — felesleges bizonyítanunk, mert léptenyomon elárulják — oly érdekeknek állanak szolgálatában, a melyek az emberiségben a társadalom konstrukciójára vonatkozólag többé-kevésbé elharapózott előítéletekből táplálkoznak, a melyeket tehát gyökerökben támad meg, ha a társadalom fejlődésének *coefficientei* napvilágra jutnak, s ezzel eloszlik az a szent misztikus aureola, melyben bizonyos társadalmi jelenségek *transcendentalis* eredetet sejtetvén, minden vonatkozásukban a megváltoztathatatlanság *rideg noli me tangere-jével* feleltek azoknak, a kik jegyükben nem lelték boldogulásukat.

Innen az a meleg érdeklődés, mely tudományos tételek iránt oly oldalról nyilvánult, a honnét ez mindeddig teljesen szokatlan volt. A ma fennálló társadalmi szerkezet kiváltságoltjai féltik pozíciójukat, féltik azoknak a fogalmaknak csak tudó-

mányos vizsgálat alá vételét is, a melynek aegise alatt eddigelé nekik termett a föld s nekik termelt a productiv munka. Ezért nem várják be, míg az aktuális politika tételeivé érlelődnek a tudományos elvek konzekvenziái, hanem idegen területre — a spekulatív, a pártállást nem ismerő tudományos fejtegetések terére sietnek lándzsát törni a modern társadalom brahminjai és ksatriái. Kétségtelen ugyanis, hogy a Pikler Gyula hirdette filozófiai tanok ellen eredő támadás motívumai merőben politikaiak. Ez az akció azonban feltétlenül mellettük bizonyít

Az igazságnak inhaerens ereje nyilvánul ugyanis akkor, a midőn azok is kénytelenek tudomást venni róla, a kiknek létfeltételeivel ellentétben áll.

Az emberi cselekvőség belső rugóiról a társadalmi együttlét és fejlődés okairól, a különféle társadalmi alakulatok keletkezéséről, átalakulásáról, vagy megszűnéséről s az ezeket a társadalmi életben nyilvánuló mozzanatokot nyomról-nyomra követő, magyarázó és igazoló elméletek létrejöttéről hirdetett tanok az igazság elemi erejével hatottak tehát azokra is, a kik féltve őrzött társadalmi pozíciójuk letűnésének előhírnökét látták a tanításokban.

A természeti törvények kérlelhetetlen fátumszerűségét vélték érezni, midőn a hajdani félelmetes hatalmú társadalmak rombadöltének okait ízenként tárta fel a természettudós analizáló elméje hallgatói, vagy műveiben olvasói előtt. Néma megdöbbenéssel nézték, hasonlatos érzéssel ahoz, a mit a medikus érez, a mikor először látja szétdarabolni az emberi testet, hogy mint válnak a társadalmi orgánusok szét elemeikre a természetudós műszereinek hatása alatt, hogy társadalmi intézmények és szokások és ezek egyedüli és kizárólagos helyességét és tökéletességét valló és igazoló tanok és felfogások mint bomlanak fel alapszíneikre, miként a Nap fehér fénye az üvegprizmán keresztül. Pedig ezek az intézmények a mai uralkodó társadalom fundamentumai, a melyek a rájuk vonatkozó s a közkézen forgó politikai kézikönyvekben olvasható elméletek szerint kémiai bomlásnak alávetve nincsenek, hanem így vannak már a priori, mióta ember van a földön. Elsődlegesebb okokra vissza nem vezethetők, hanem benne gyökereznek — esetleg transcendentalis kútfőből eredőleg és így természetesen a tudományos kutatás előtt megmagyarázhatatlanul — az emberi természetben. E társadalmi alakulások tehát, mint a nemzet, vagy ennek egyes rendjei és osztályai: nemesség és polgárság, valamint annak

idején a jobbágyság, avagy a vagyonosak és vagyontalanok, tőkésék és munkások, avagy egyes jogintézmények: a tulajdon, a házasság, az örökösödés léteztek kezdettől fogva, s létezni fognak mindig, mert ezek kútforrása a világ isteni rendjében, vagy az ember megmagyarázhatatlan, ki- (és talán be)- számíthatatlan természetében rejlik. Hogy ez intézményeket igazoló vallási és filozófiai felfogás az egyedül helyes, mert ez felsőbb kinyilatkoztatáson alapul, a mit megérteni úgy sem lehet, mint Szent Ágostonnak a tenger vizét a lyukas kanállal kimeríteni, de hinni épen azért és annál inkább kell.

Ép oly naiv meggyőződés természetesen — már a mennyiben valódi — mint volt a római társadalomé a rabszolgaságra, vagy a hinduké a kasztrendszerre, s az ezt igazoló filozófiai és vallási felfogásra nézve. Ott is a társadalom helyes felbomlásának és anarchiának vették e társadalmak uralmának virágkorában e tanok kétségbevonását s ennél fogva az emberiség veszedelmének a rabszolgaság és a kasztrendszer megszüntetésére irányuló törekvéseket.

Sőt nem kell oly messzire mennünk, mert az Unió rabszolgaharczában is magasabb ethikai okokat, a nemzeti génusz érvényesülésének követelményeit hangoztatják a déli államok szószólói a rabszolgaság fentartása érdekében.

Egész röviden át kell tehát pillantanunk a milieut, a melyben élünk, a melyben Pikler Gyula tanítása ellen fellépni tartották egyesek szükségesnek.

A milieu a mai magyar társadalom úgy a mennyire az a rendiség és a jobbágyság megszüntetésétől félszázadon át fejlődött. A jelen elvitathatatlanul az erjedés derékidejének a stádiuma, mely bizonyos szempontokból a krízis karakterét ölti fel. E jelenség oka kézenfekvő. A magyar társadalom az alatt a hosszas aléltság alatt, melyben. Széchenyi István felléptéig szunnyadott, időt engedett más nemzeteknek nagyfokú előhaladásra a társadalmi fejlődés fokozatain Széchenyi ébresztő szavára azután nemcsak jární kezdett tanulni, hanem kénytelen volt egyidejűleg a legkomplikáltabb mozdulatok elsajátítását is erőltetni, hogy teljesen ki ne szoruljon attól az asztaltól, hol a civilizált népek a föld javainak oroszlánrészét költik el. Innen az, hogy e fejlődés nem a lépésről-lépésre való biztos haladás, hanem itt-ott az ugrás karakterét ölti magára. A 48-as törvények korántsem a kidolgozott műnek hanem egy nagyon darabos vázlatnak mondhatni inkább egy utólag megírandó könyvhöz előre megcsinált tartalomjegyzéknek a színében tűnnek fel amelyhez a felekezeteket még maig

se írták meg mind. Azt az irányt azonban, mely belőlük előcsillámlik eltagadhatatlanul minden ízében a társadalmi szabadság elvének teljes érvényesülése jellemzi. Ebből fakadtak azok az intézmények, a melyekből kiindulva megkezdődött az addig a rendiségben majdnem megkövesedett magyar társadalom vérkeringése, s előállott az a forrási proceszszus, mely tart ma is, s a melybe az előttünk járó s szintén a belső forrongás stádiumában levő külföldi társadalmakból új és új erjesztő csirákat hord át a gondolkodás és sajtószabadság éltető szellője.

Be nem fejeződött az erjedés még egyetlen vonalon se, sőt azt tapasztaljuk, hogy a kedvezőbb helyzetben levők félve az általuk csak jelszavakból ismert, vagy jobban mondva képzelt jövő bizonytalanságától, nemcsak akadályokat gördítenek a kiforrás elé, hanem megkísérik visszacsinálni azt is, a mennyire eddig a társadalom eljutott.

A rendiség elvileg 48-ban megszűnt. A jobbágyság mint intézmény eltöröltetett. Okait itt nem akarjuk fejtegetni, bár próbakövíül kínálkoznának a jelen viszonyok számára, de kissé messze vezetne tárgyunktól. Annyit azonban közbevetetünk, hogy igénytelen nézetünk szerint ez okok egészen másban rejlenek mint egy pillanatnyi sangvinicus érzelmű fellobbanásban, mely az egész országgyűlést, mint a szentlélek az apostolokat, egy ihletett pillanatban megszállotta, mert látjuk, hogy a volt kiváltságoltak rendjéhez tartozók törhetetlenül ragaszkodnak mindazokhoz az intézményekhez, mint a hitbizományokhoz, melyek a társadalmi elkülönülés fentartására szolgálnak. Bizonyos foglalkozásokat perhorreskálnak, másokra nézve pedig, a melyekre a rendiség korszakában védvámok biztosították számukra a kizárólagosságot, most is mintegy optiót vindikálnak maguknak. Tradícióik, neveltetésük, s látkörük azonban épen azoktól a foglalkozásoktól tartják őket vissza, a melyek a modern gazdasági életben vezető szerepet játszanak s így társadalmi pozíciójuk inogni kezd. Helyükbe — kezdenek feltűnedezni az új elemek, a kik a produktív munka modern fegyvereivel — caeteris paribus feltétlenül győztesek maradnak velük szemben. A kiváló gazdasági helyzet, melyet az új aera szabad versenyében az addig kizárt elemek teremtettek maguknak érezteti hatását minden más vonalon. Tekintetbe véve még azt is, hogy ezzel a legtöbb esetben megfelelő intellektuális niveau is párosul, a régi uralkodó társadalmi réteg a volt kiváltságoltak rendje, hogy önmagát erősítse kezdi magát az új elemek közül kiegészíteni,

s azok egyes kiválóbb tagjait befogadni. Viszont azonban épen a földbirtok megkötöttségének megszűntével a középbirtokos osztályból igen sokan a szabad versenyben megállani nem bírván, pozíciójukat elvesztik, s a vagyontalanok közé jutnak. Ezzel megkezdődik a társadalmi amalgamisatio munkája, az az üdvös társadalmi váltógazdaság, mely a bizonyos irányban szakadatlanul kifejtett s így abban kimerült tevékenységet más mederbe tereli, s az egyes társadalmi czélok megvalósításának szolgálatába legmegfelelőbb erőket állítja és mely az állam keretén belül élő különféle társadalmi alakulatoknak egységes egészsze való összeolvasztására s így az állam tömörítésére és erősítésére van hivatva.

Míg a földbirtok megkötöttségének megszüntetése és a foglalkozás szabad választása elvének érvényesülése a gazdasági téren indították meg a társadalom átalakulásának processzusát, addig a vallási hovátartozásból eredő válaszfalak eltűnése a magyar társadalom faji és vérségi asszimilálódását van hivatva előmozdítani s ezáltal az egész társadalmat minden vonalon egységessé olvasztani össze, melyben a társadalmi pozíciót többé nem a születés, a rendi, vallási, vagy nemzetiségi hovátartozás, hanem csupán az individuális tehetség, az egyéni kiválóság adhatja meg. E társadalom berendezése e szerint hasonlíthatatlanul magasabb szemponton alapulván, elvitathatatlanul kedvezőbb helyet foglal el az egykorú társadalmaknak egymással folytatott versenyében.

Ebbe a forrongás teljességében levő erjedési proccesszusba azután belevegyülnek a munka princípiumából származó követelmények, melyek ezt az egész fejlődést még más eredők irányában módosítani, sőt átteremteni törekeshnek.

E különféle törekvések által a társadalmi pozícióknak a ható erők egyensúlya arányában való megváltoztatása végett létre hozott küzdelemben az ellenfelek csoportosulása tehát a következő alakban tűnik fel előttünk: egyfelől a régi kiváltságoltak utódai állanak szemben az új elemekkel; másfelől a volt uralkodó vallás kebelében táplálkozott exisztenciák minden más valláshoz tartozókkal, majd ugyanezen csomóponton a magát nacionalistának hirdető ingatlan vagyon mérkőzik a kozmopolitának, hazátlannak kikiáltott ingó vagyonnal. S valamennyit támadja és ostromolja a negyedik rend, a melyre nézve az előbbi összes különbözőségek teljesen közönbösek, mert ő csak a munka szempontjából osztályozza a társadalomnak produktív és

improduktív tagjait. Az előbbieket, mint a kik a társadalmat előre viszik, az utóbbiakat, a kik mint a nemleges mennyiségek gátolják a haladásban és a fejlődésben.

E társadalmi forrongás közepette hirdeti Pikler Gyula a sociologia igazságait a társadalmak keletkezéséről, fejlődéséről, átalakulásáról s elenyészéséről, feltárja azokat a természeti, gazdasági, művelődési okokat, melyek mindezeket előidézik s a melyekkel azok törvényszerű következetességgel együtt járnak. Rámutat az egykorú parallel haladó társadalmaknak egymásra való kölcsönhatására s demonstrálja, bizonyítja tudományos módon, hogy az összes társadalmaknak minden életjelensége a legnagyobbszerű erő kifejtéstől le a legparányibb tevékenységig a természet törvényeinek uralma alatt áll. Hirdeti a sociologia igazságait azért, mert a tudománynak e terén a mai nap ezek a tételek azok, a melyek megczáfolhatók nem voltak, s a melyek az emberi együttlétből eredő minden életjelenséget a nagy mindenség alaptörvényeire visszavetve meg tudnak magyarázni. Tehát nem azért hirdeti, hogy igazolja vele a jelenet, mint legjobbat s felül múlhatatlant, vagy igazolja vele a múltat, mint a melynek intézményei a társadalmon kívüli felsőbb okokra vezethetők vissza, s így minden más alakulatok felül állanak, de nem is azért, hogy igazolja a jelennek a jövő átalakítására irányított törekvéseit. Hanem hirdeti azért, hogy magyarázza a jelennek létrejöttét a múltból általmérve azokon az okokon, a melyek a civilizáció térfoglalásával előállott gazdasági és politikai viszonyokban lelik kútfejükét.

Nem csodáljuk, ha a társadalomnak ma uralkodó osztályai pozíciójuk biztonsága szempontjából kellemetlennek találják azt a felfedezést, hogy úgy a múlt, mint a jelen csak a társadalom fejlődésének egy stádiuma, a melyet megelőzött volt egy más társadalmi állapot, a melyből az akkori természeti, gazdasági és műveltségi — ideértve a vallást is — viszonyok következtében az ő kiváltságos helyzetük, fejlődött. A melyet azonban a társadalmi jelenségek törvényszerűsége folytán kérlelhetetlen bizonyossággal fel fog váltani egy más társadalmi állapot, a melyben az ismeretek terjedése folytán magukban nagyobb erőmennyiséget összpontosító osztályoknak kedvezőbb helyzetbe kell jutniok, mert az a társadalom, ahol e természetes fejlődést erőszakkal visszafojtják, nem állja meg helyét a parallel társadalmak versenyében, hanem mindenestül elenyészik, hogy helyet adjon egy másnak, a melyik berendezkedésre jobban megfelel saját létfel-

tételeinek, a melyekben azok a társadalmi osztályok nyerik el a vezérszerepet, a melyek tisztábban látják a közösségi czélokot, rendületlen akaratuk és kellő erejük van azokat megvalósítani. Ez az osztály — igénytelen véleményünk szerint — a munka jegyében született meg.

A sociologia ellen intézett támadások tehát épen azt mutatjuk, hogy a társadalmi tudomány tanainak igazsága áthatja — talán részben öntudatlanul — azokat is, a kik hadat izennek ellene. Érezvén kiváltságos helyzetük tetemes gyengülését, ha köztudomássá válik, hogy mily okokra vezetendő vissza a nemesség, vagy az egyház, vagy bármely kiváltságolt társadalmi rend keletkezése.

Semmi egyéb tehát ez a részben a tudományosság terére is átvitt harcz, mint a reakciónak egy jelensége, a melyet épen a sociologia igazságain általmérve a kellő értékére redukálhatunk. Eszköz csupán, melylyel a mai uralkodó osztályok védekezni akarnak a társadalom fejlődése ellen, de a melylyel azt soha megakadályozni nem fogják.

Dr. Kégl János.